

אנכי ה' אלוך | בעז ברי על אנוכיות וענווה בתורת הלל הזקן

זו היא כל התורה

בפרקה השני של מסכת שבת, פרק "במה מדליקין", מובא רצף סיפורים על הלל ושמאי – אחרוני תקופת הזוגות. סיפורים אלו משמשים כמקורות אגדיים חשובים להבנת התפיסות הערכיות של שמאי והלל – שפותחו ברבות הדורות לשתי אסכולות של לימוד, הבנה ותפיסת עולם. אבקש להציג את אחד מן הסיפורים הללו, ולהתחקות אחר התמונה העולה ממנו:

שוב מעשה בנוכרי אחד שבא לפני שמאי,

אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת.

דחפו באמת הבניין שבידו.

בא לפני הלל, גייריה (= גייר אותו).

אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעביד - זו היא כל התורה כולה, ואידך - פירושה הוא, זיל גמור.¹

הגר מגיע להלל בדרישה כמעט בלתי אפשרית - למד אותי את "כל התורה כולה" בעודי עומד על רגל אחת. בדבריו ניתן לזהות בקשה לתורה שגם היא עומדת על

¹ שבת לא ע"א.

מעין "רגל אחת", כלומר, על עיקרון אחד. באופן מפתיע וקיצוני, הלל נעתר לבקשה זו ומעמיד את התורה כולה כהופעה של עיקרון אחד בלבד, המתורגם בלשוננו לאמירה – "מה שנשא עליך, אל תעשה לחברך". ההסבר הפשוט לתפיסת הלל הוא שעקרון זה הוא פירוש על דרך השלילה של מצוות "ואהבת לרעך כמוך"² או "ואהבת לו כמוך"³ שנאמרה בפרשת קדושים. לדברי הלל, זהו העיקרון המהותי שעליו מושתתת התורה, וכל שאר המצוות הם פירוש הדבר - ענפים והופעות של עקרון זה ותו לא.

כיום, האדם הנורמטיבי סובר לרוב כשמאי - התורה אינה בעלת "רגל אחת" או מהות אחת, אלא מורכבת ומסועפת מעקרונות רבים, אותם לא ניתן להבין עד הסוף. בניגוד לכך, מציג הלל תפיסה שונה של התורה והמצוות. האמירה שלו כה קיצונית עד שרבים וטובים לא יכלו לקבל אותה כהווייתה והעמידו לה אוקימתות שונות בשביל להכיל את הנאמר⁴. אך לעניות דעתי אמירתו של הלל עומדת כפשטה וכך חייבים להבינה.

מהו ממשמעותו של עיקרון זה? להבנתי, כוונת האמירה היא: צא מעצמך, אל תהיה אנוכי ואגואיסט, אל תהיה בעל גאווה. הסתכל על האחר והתחשב בו, צא מתוך העצמיות שלך. לפי הבנה זו, מהות התורה היא יצירת ענווה וחוסר אגו, חוסר אנוכיות - זה הכל. כל המצוות באות לפרש, להופיע ולבטא הנחייה זו. כל המצוות - עשה או לא תעשה, הן המערכת להופעת מהות זו על ידי פעולות חיוביות והימנעות מפעולות שליליות.

מבין השורות עולה קיצוניותה של אמירה זו - למעשה, על פי פשט דברי הלל לא רק המצוות שבין אדם לחברו מושתתות על עיקרון זה, אלא גם המצוות שבין אדם למקום. תפיסה זו מצריכה אותנו לנסות לחקור ולהבין את הקשר בין עיקרון זה לכלל המצוות – ביניהן גם למצוות שבין אדם למקום.

אך לפני שנעסוק בהבנת המצוות לאור תפיסתו של הלל ננסה לעיין בתורה, ובייחוד בסיפור גן עדן, ולהבין מדוע זהו ה"סיפור" של התורה כולה.

² ויקרא י"ט, י"ח.

³ שם י"ט, ל"ד.

⁴ עיין רש"י שפירש את דבריו כהדרכה – על מנת לדעת מה נחשב דבר 'שנא', עליך לחקור וללמוד תורה. ועיין חת"ם סופר ומפרשים נוספים על אתר.

את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע

לפני חטא האכילה מ"עץ הדעת" הכל היה 'טוב' בגן עדן. האדם היה טוב מוחלט וחי לעולם, מוות או רע לא התקיימו בעולם. אפילו המילה 'טוב' לא הייתה קיימת משום שכלל לא היה רע שיעמוד לנגד הטוב⁵. האדם היה רשאי לאכול מכל עצי הגן, וביניהם גם מעץ החיים אשר בתוך הגן, וחווה מפגש בלתי אמצעי עם א-לוהים. ברם, הכל משתנה כאשר האדם עובר על ציווי א-לוהים ואוכל מפרי עץ הדעת טוב ורע. הוא מאבד את חיי הנצח שלו ומקולל במוות. האדם נפרד מא-לוהים ומהטבע, מפתח תודעה של התבוננות עצמית – גופנית, תודעת רפלקסיבית, ובכך נעשה מודע להיותו ערום, ובוחר להסתתר ולהתכסות. הוא חווה בושה משום שמושג ה"כבוד" חודר לתודעתו. כלשון הכתוב - האדם "נהיה כא-לוהים" - נבדל מהמציאות, דבר המתבטא בתחושת ה'אני' שלו. כל שאר הברואים נעשים 'ניצבים' בתפאורה של חייו, בעוד הוא מתפקד כשחקן המרכזי. דעת הטוב והרע שנכונה בו יוצרת אצלו את תנועת הבחירה האם ליצור טוב או רע - כוחות אלו הם היצר הרע והיצר הטוב.

היצר הרע הוא הצד של האדם שמבדיל את עצמו מא-לוהים ומן הזולת. הוא מניע את האדם לרע ובכך יוצר את כל הרעות של המציאות. כאשר האדם אחוז ביצר הרע באופן קיצוני הוא עשוי לחוש 'כא-לוהים' ולרצות לכבוש הכל - לזכות בכוח, עליונות ושלטון. מתוך תאוותו לכבוד הוא מעוניין לתפוס את מקומו של האחר ולעתים מוכן אף לפגוע בו לשם כך. זהו הצד האגוצנטרי של האדם שעשוי להביא לשכחת א-לוהים ולחוסר התחשבות בזולת. זה הכוח שמחפש יצירת ביטחון והישרדות על ידי יצירת מעטפות של מגננה, צבירת רכוש וכוח. היצר מניע את הגאווה ומביא לתוצאותיה ההרסניות, כפי שמתבטא אצל האדם הראשון:

וַיֹּאמֶר מִי הַגִּיד לִּי כִּי עִירַם אֶתֶּה הֲמֵן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבָלְתִּי אֲכַל מִמֶּנּוּ אֲכַלְתִּי:
וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאֵשָׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַנָּה לִּי מִן הָעֵץ וְאָכַל.⁶

⁵ עיין רמב"ם, מורה הנבוכים, חלק א' פרק ב'.

⁶ בראשית, ג', י"א – י"ב.

כאשר א-לוהים שואל את האדם האם הוא אכל מעץ הדעת טוב ורע הוא מתנער מאחריות ומפנה אצבע מאשימה אל חווה בטענה שהיא אשמה בכך שנתנה לו לאכול ממנו. האינטרס האישי שלו לשרוד, ורצונו שלא להיענש מניעים אותו לכך.

היצר הרע מפריד את האדם מא-לוהים⁷ ומביא אותו לנכס לעצמו את מעשיו וכוחותיו, כישרונותיו ומחשבותיו. על סמך ההבנה שא-לוהים הוא מקור הטוב והחיים, הרי שהניתוק ממנו הוא מוות. אם כך, הרי שהיות האדם בן מוות מרגע האכילה מעץ הדעת, אינו אלא תוצאה ישירה של מעשה אדם וחווה, ולא עונש כפי שמקובל להניח. הניתוק המחולל את גזרת המוות מעתה והלאה, הוא גם המקור לגאווה, אטימת הלב וגסות הרוח. האדם נידון להתמודד תמידית עם הדחף לממש את עצמו ואת רצונותיו, לעתים על חשבון אחרים. הדחף הפנימי הזה, המתקרא 'יצר', מביא בקיצוניותו גם למלחמות עקובות מדם, עריצות ושחיתות שלטונית. ניתן לומר באופן כללי כי היצר הוא הכוח המניע את כל הרע הקיים בעולמנו.

ביצר הזה מנסה התורה להילחם. באמצעות הדרכותיה ותר"ג מצוותיה היא מנסה לתקן את האדם והעולם ולהשיב את המצב לתיקונו ולמקורו – אל הא-לוהים.

לאחר שנוצרו הרע והמוות, מגורש האדם מגן עדן, ודרך עץ החיים נחסמת בפניו על ידי הכרובים ולהט החרב המתהפכת. התורה שהייתה לו חוק פנימי בגן העדן, בעת ששמע את קול הא-לוהים המתהלך בגן, הופכת לחיצונית לו. התורה נקראת בשם זה מלשון 'הוראה' – היא מורה לאדם את שעליו לעשות, מנחה אותו להבין מהו המעשה הנכון. התורה היא עץ החיים של האדם -האפשרות של האדם להדבק בייצר הטוב והחיים ולהימנע מהיצר הרע:

עץ חיים היא למחזיקים בה ותמקיה מאשר.⁸

⁷ כמאמר הרבי מקוצק על הפסוק "אָנְכִי עֹמֵד בֵּין ה' וּבֵינְיָקָם" (דברים ה, ה) שרק ה' אנוכי' עומד ומפריד בין האדם לה'.

⁸ משלי ג', י"ח.

האחיזה בעץ החיים מחזירה את האדם להיות דבק בטוב, בחיים ובא-לוהים. היא מתקנת את מציאות הפירוד המעוותת שנוצרה לאחר החטא. נקודה זו מצויה גם בהתייחסותו של משה לתורה בנאומו לבני ישראל לפני הכניסה לארץ:

רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמּוֹת וְאֶת הָרָע.⁹

דבקות בתורה היא החיים והטוב, ולעומתה היצר הרע, כלשונו, יוצר את המוות ואת הרע. גם כאן, כמו בגן העדן, הבחירה נתונה לאדם. עץ החיים עדיין בהישג יד, אלא שהדבר תלוי בשינוי השקפתי, כדברי משה שם:

כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לֹא נִפְלֵאת הוּא מִמֶּךָ וְלֹא רְחֹקָה הוּא. לֹא בְשִׂמְיִם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה לְנֹוֹ הַשָּׁמַיְמָה וְיִקְחֶהָ לְנֹוֹ וְיִשְׁמַעְנֵנוּ אֶתֶּה וְנַעֲשֶׂנָּה. וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הוּא לֵאמֹר מִי יַעֲבֹר לְנֹוֹ אֶל עֵבֶר הַיָּם וְיִקְחֶהָ לְנֹוֹ וְיִשְׁמַעְנֵנוּ אֶתֶּה וְנַעֲשֶׂנָּה. כִּי קְרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ.¹⁰

התורה אינה בשמיים. היא קרובה ופשוטה. היצר הרע והיצר הטוב מצויים בלב האדם,¹¹ לכן השינוי גם הוא נדרש להיות בלב, היינו בתודעה,¹² ולהתבטא בפה. הפה יוצר בדיבורו מציאות ממשית – טוב או רע, על פי בחירת האדם. לאדם נותר רק לבחור.

וזהו לטעמי כוונת דבריו של הלל באומרו כי ההימנעות מעשיית השנוא עליך לחברך היא מהות כל התורה. ההימנעות הזו אינה עניין שלעצמו אלא מבטאת התחשבות בזולת ואי אנוכיות. תנועת הנפש העומדת בתשתית ההתחשבות הזו היא ענווה - ראיית ה'אני' בעין כנה ואמתית, תוך קישור מתמיד של כל כוחותי אל הקב"ה. כאשר אני נמנע מלנצל את הזולת לשם טובתי האישית, אני בוחר לראות אותם כהווייתם, מבלי לנכס אותם אל עולמי הצר. תנועת הנפש האנוכית,

⁹ דברים ל', ט"ו.

¹⁰ דברים ל', י"א-י"ד.

¹¹ יצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח', כ"א), ועוד רבים.

¹² אזכור ה'לב' בתנ"ך מכוון גם למה שאנו מייחסים כיום לפעילות ה'מוח' - היינו חכמה מחשבות ותודעה, ולא דווקא לעולם הרגש. לדוגמא הביטוי "חכם לב" השגור בתנ"ך מדגים כי משכן המחשבות נמצא בלב, לפי תפיסת הקדמונים.

היא זו שלהבנתי מזוהה בעיני חז"ל כ"יצר הרע". המלחמה ב"יצר הרע" היא מהות כל התורה והמצוות הן ביטויים למימוש מהות זו. ביטוי נוסף לרעיון זה ניתן למצוא בהתייחסות של חז"ל אל מושג "גסות הרוח". גסות הרוח מזוהה לרוב כגאוה (בהקשרה הרחב) המתבטאת כלפי חוץ בהתנהגות גסה וראוותנית. דוגמה לכך נוכל למצוא בתחילת מסכת סוטה: אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: כל אדם שיש בו גסות הרוח - כאילו עובד עבודה זרה. כתיב הכא: תועבת ה' כל גבה לב, וכתיב התם: ולא תביא תועבה אל ביתך. ורבי יוחנן דידיה אמר: כאילו כפר בעיקר, שנאמר: ורם לבבך ושכחת את ה' א-להיך. ר' חמא בר חנינא אמר: כאילו בא על כל העריות [...] עולא אמר: כאילו בנה במה...¹³

חכמים מייחסים לבעל גסות הרוח (היינו גאוה¹⁴) עבירות שונות וחמורות. בהמשך הדברים, מובא גם כי "אין ה' והוא יכולים לדור בעולם יחד"¹⁵ וכן תיאורי גנאי קשים ורבים אחרים. אם ננסה לשזור יחדיו את כל האמירות הללו, ניתן להציע כי גסות הרוח נחשבת בעיני חכמים לשורש של כל הרעות הללו, ומכך נגזרת חומרתה. גסות הרוח כפי שתיארנו היא למעשה התעצמות ה"אני" מעבר לממדיו הרצויים. האדם המלא מעצמו עשוי לשכוח את קישורו לקב"ה ולהחשיב עצמו כישות היחידה הממלאה את העולם. זוהי הסיבה שאין הקב"ה יכול לדור עמו בכפיפה אחת – קיומו אינו מותר חלל פנוי לכל מציאות שאינה הוא. כל שכן שאין מקום בעולמו למציאות אלוקית נשגבה ועליונה ממנו. על כן, הגאוה היא למעשה המקור לכל העבירות. השלמה לרעיון זה מצויה במסכת סוכה, שם מקושרות העבירות באופן דומה אל היצר הרע:

תנו רבנן: "ואת הצפוני ארחיק מעליכם" - זה יצר הרע, שצפון ועומד בלבו של אדם; "והדחתיו אל ארץ ציה ושממה" - למקום שאין בני אדם מצויין להתגרות בהן.

¹³ בבלי סוטה, ד', ב.

¹⁴ רש"י בפירושו על אתר מקשר את גסות הרוח אל הגאוה: "...שמחזיק עצמו כבעל נפש דהיינו גאוה שחשובה נפשו בעיניו", ועיין גם במאירי, מהרש"א ואחרים.

¹⁵ בבלי סוטה, ה', א'.

”את פניו אל הים הקדמוני” - שנתן עיניו במקדש ראשון והחריבו והרג תלמידי חכמים שבו; ”וסופו אל הים האחרון” - שנתן עיניו במקדש שני והחריבו, והרג תלמידי חכמים שבו...¹⁶

לדברי חכמים, היצר הרע הוא שהרס את המקדש הראשון והמקדש השני. כיצד ייתכן הדבר? הרי ידוע ומקובל כי שלושת העברות החמורות (ע"ז, גילוי עריות ושפיכות דמים) הם שהובילו לחורבן המקדש הראשון וכי שנאת החנם החריבה את המקדש השני?¹⁷ התשובה לכך נעוצה בהבנה כי כל החטאים הללו נובעים למעשה ממקור אחד, שהתגלם בצורה שונה בכל אחד מן המקדשים, כפי שהסברנו אודות גסות הרוח והגאווה. היצר, לאור דברים אלו, הוא שעומד ומפריד את האדם מן הקב"ה ובכך מסיט אותו אל הרע. המקדש, מקום הייחוד והשראת השכינה, לא יכול היה לסבול מציאות של פירוד בקרבו, ונפל בחורבן שהמיטו עליו ישראל.

זה הכל. זהו העיקרון המצוי בלב הסיפור של התורה והמצוות. שאר פרטי התורה הם פירוש לזה, אופן הביטוי ההולך לכך. האדם המצליח ללכת בדרכה, להפנים אותה ולקשור את לבו לה' יזכה לשוב לגן העדן ולאחוז בעץ החיים, ואילו הנכשל בכך אשר "יצר לבו רק רע כל היום" ימיט עצמו לאבדון. זהו התוכן המצוי בעומק דבריו הקצרים של הלל הקן.

אחר שהסברנו את משמעות דברי הלל הזקן, נדרש מאתנו להתבונן ולהבין כיצד דברי הלל מתבטאים גם בפרטי המצוות ולא רק במושג המצוות בכללותו. במאמר זה אבקש להמחיש עיקרון זה באמצעות התבוננות במערכת הטומאה והטהרה, ואציע בפרט הסבר לכמה עניינים הקשורים לנושא ה'מקוואות'.

¹⁶ בבלי סוכה, נ"ב, א'.

¹⁷ "מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים.... אבל מקדש שני, שהיו עוסקים בתורה ובמצוות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהייתה בו שנאת חנם" (בבלי יומא, ט', ב').

טומאה וטהרה

המוות, כפי שנכתב לעיל, הוא תוצר של היצר הרע, ואילו החיים הם תוצר של דבקות בשורש הטוב, קרי בא-לוהים.¹⁸ אם נתבונן במושג הטומאה ובהופעותיו במקרא, נוכל להבחין כי כל הטומאות המופיעות בתורה קשורות באופן פשוט או מרומז אל המוות. לאור ההנחה כי הקודש, שמקורו בא-לוהים חיים, סותר ומנוגד אל המוות, מובן פשרם של האיסורים על כניסה בטומאה אל המקדש או מגע של טמא בקודש. ניתן להקביל את הדבר אל הגירוש של אדם וחווה מגן העדן, מעוז החיים האלוהיים, לאחר שנעשו בני מוות. על האדם להיטהר בטרם יוכל להתקדש ולהתקרב למשכן ה', צור החיים.

אנסה לפרוש את סוגי הטומאות השונים ולהציג את ממד המוות הקיים בהן, על פי הבנה זו:

טומאת מת, נבלה ושרץ הם הופעה גלויה של המוות, ולכן מובנים מאליהם. הצרעת היא מעין 'מוות' מקומי של חלק מן הגוף, הבגד או הבית. נידה, זב, זבה ובעל קרי טמאים משום שהפרישו מבשרם הפרשות המלמדות על פוטנציאל חיים שאבד ומת – הביצית והזרע.¹⁹

טומאת היולדת מהווה מעין מוות חלקי של האם, בעת שהוולד החי נפרד מגופה - דבר המביא להתמעטות החיים בקרבה.

גם טומאת החטאות הפנימיות נולדת מכך שהקורבנות הומתו, אך לא הועלו כליל לה' ולכן דינם להישרף מחוץ למקדש. זאת לעומת שאר הקורבנות הנשרפים או מוקטרים בפנים, ועל כן נשארים מקושרים אל מתחם המקדש עצמו. קורבן שהומת ומתנתק מהקודש צריך להישרף.

מי החטאת המוכנים על ידי תערובת המכילה אפר פרה אדומה, מטמאים את הנוגע בהם שלא כחלק מעבודת הקודש. זאת משום שהמוות מקבל לגיטימציה רק בתחום הקודש ולשם מטרת קודש, ואילו כאשר הוא סוטה ממטרתו הוא מטמא את הנוגע בו.

¹⁸ עיין ראי"ה קוק, אורות הקודש, חלק ב', סדר ג', מ' – מ"א, שם מבאר הראי"ה קוק כי המוות בא בעקבות החטא הקדמון של פירוד מן הפרספקטיבה האלוקית על העולם, ועיין בפרק כולו העוסק בשאלת החיים והמוות.

¹⁹ ראו רמב"ם במשנה תורה שמסביר כי הזיבה היא זרע מקולקל הזב מאיבר ההולדה של הגבר (רמב"ם, הלכות מחוסרי כפרה, פרק ב', הלכה א').

אפשר בהחלט להבחין כי המכנה המשותף לכל הטומאות הללו הוא היווצרותם בעקבות המוות.

אמנם מרבית מופעי הטומאה הללו אינם מגיעים כעונש על מעשה שגוי או בעקבות בחירת האדם בהווה, אולם נדמה כי נגע הצרעת הוא היוצא מן הכלל המלמד על הכלל. אסביר – בתורה אנו מוצאים הופעות של צרעת שמובאים לאדם כעונש או כתוצאה של מעשיו, ולא בדרך "מקרה", השזור ברצף החיים. ניתן להציע כי הצרעת, בתור מופע של מוות, מגיעה לאדם על מנת ללמדו כי חטא בפירוודו מאלוקים ואולי אף בהתנשאות וגאווה. אם כן, ניתן לומר שגם שאר הטומאות מקורן בפגם אנושי בסיסי של ניתוק מהא-ל, כפי שיבואר בהמשך. בסיס לטענה זו אפשר למצוא כמובן בפרשיית צרעת מרים:

וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאֶהְרֹן בְּמִשְׁחָה עַל אֲדוֹת הָאִשָּׁה הַכַּשִׁית אֲשֶׁר לָקַח פִּי אִשָּׁה כַּשִׁית לָקַח. וַיֹּאמְרוּ הֶרֶק אַךְ בְּמִשְׁחָה דִּבַּר ה' הֲלֹא גַם בָּנוּ דִּבַּר וַיִּשְׁמַע ה'. וְהֵאִישׁ מִשְׁחָה עָנּוּ עֲנִיו מֵאֵד מִכֹּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה.²⁰

מרים ואהרון מדברים לשון הרע על משה ופועלים מתוך רגשי כבוד. התורה מדגישה כי משה זכה למדרגת ענווה שאין שנייה לה, ובעיני חז"ל מרמזת בכך על תנועתם ההפוכה למידת הענווה, המתבטאת בעוון לשון הרע – "רבנן אמרי: תדע לך שהנגעים על לשון הרע, הרי שמרים הצדקת על ידי שדיברה לשון הרע במשה אחיה, קרבו בה הנגעים".²¹ בתגובה לכך, הקב"ה קוצף עליהם ובוחר להוכיחם:

וַיִּרְדּוּ ה' בְּעֵמוּד עָנָן וַיַּעֲמֵד פְּתַח הָאֵהָל וַיִּקְרָא אֶהְרֹן וּמִרְיָם וַיֵּצְאוּ שְׁנֵיהֶם. וַיֹּאמְרוּ שְׁמַעוּ נָא דְבַרֵי אִם יִהְיֶה נְבִיאֵכֶם ה' בְּמִרְאָה אֵלָיו אֶתְנַדַּע בְּחִלוֹם אֲדַבֵּר בוֹ. לֹא כֵן עֲבָדִי מֹשֶׁה בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא. פֶּה אֵל פֶּה אֲדַבֵּר בוֹ וּמִרְאָה וְלֹא כִּחֲדִית וּתְמַנַּת ה' בֵּיט וּמַדּוּעַ לֹא יֵרָאֶתְם לְדַבֵּר בְּעֲבָדֵי בְּמִשְׁחָה. וַיַּחַר אֶף ה' בָּם וַיִּלְךְ. וְהָעָנָן סָר מֵעַל הָאֵהָל וְהִנֵּה מִרְיָם מִצְרַעַת פְּשִׁלְגַּ וַיִּפֹּן אֶהְרֹן אֶל מִרְיָם וְהִנֵּה מִצְרַעַת.²²

²⁰ במדבר י"ב, א'-ג'.

²¹ דברים רבה, פרשה ו'.

²² במדבר י"ב, ה' – י'.

ה' מוכיח אותם על חטאם, מעמיד אותם על מקומם ביחס למשה ומעניש את מרים בצרעת. מתוך דו השיח שבין אהרון ומשה נוכל ללמוד מהי הצרעת:

וַיֹּאמֶר אֱהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנָי אֵל נָא תִשֶׁת עָלֵינוּ חֲטֹאת אֲשֶׁר נִוְאלְנוּ וְאֲשֶׁר חֲטִיִּנו. אֵל נָא תְהִי פִמֹת אֲשֶׁר בְּצִאתוֹ מִרְחֹם אִמּוֹ וַיֵּאכַל חֲצִי בְשָׂרוֹ. וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר אֶל-נָא רַפָּא נָא לָהּ.²³

הצרעת דומה לעור של נפל (ולד מת) שבשרו נראה כאכול. נגע הצרעת דומה לעור המת, ומגיע בפרשה זו כתוצר של הגאווה והאגו, של יצר הרע. הצרעת מצריכה תהליך של הסגרה ויציאה מן המחנה עד ההיטהרות. ה' מסביר את תהליך ההסגרה בצורה מעניינת:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶבְיָה יָדְךָ יָדְךָ בְּפָנֶיהָ הֲלֹא תִפְלֵם שְׂבַעַת יָמִים תִּסָּגֵר שְׂבַעַת יָמִים מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְאַחַר תֵּאָסֵף. וְתִסָּגֵר מִרְגְּמֵי מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שְׂבַעַת יָמִים וְהָעֵם לֹא יִסַּע עַד הָאָסֵף מִרְגְּמֵי.²⁴

ה' אומר שהצרעת היא 'יריקה' של ה' על האדם, ולכן על האדם להסגר שבעה ימים מחוץ למחנה, שבהם הוא מבויש ופגוע. א-לוהים מבייש את האדם וגורם לכבודו להיפגע, מתוך ציפייה שהאדם יעשה חשבון נפש בהסגר ויבין את מקומו, עד שישוב לעמדת הענווה הרצויה ויתנתק מיצר הרע.

על פי קו מחשבה זה, נוכל לצפות לכך שתהליך הטהרה גם בשאר הטומאות יהווה מעין שיבה של האדם אל הקב"ה, וייצור אצלו תנועה של ענווה והתחדשות חיים. פעולת הטהרות שאבקש לחקור היא פעולת הטבילה במקווה.

²³ במדבר י"ב, י"א – י"ג.

²⁴ במדבר י"ב, י"ד – ט"ו.

הטבילה במקווה

הטבילה במקווה היא שלב בתהליך ההיטהרות מרוב הטומאות. האדם הטמא נכנס כולו לתוך מעיין או מקווה של ארבעים סאה וטבילה זו מטהרת אותו. אנסה כעת לברר מדוע הכניסה של האדם אל תוך המים מטהרת אותו? ניתן להציע לעניות דעתי חמש אפשרויות להבנת פעולת ההיטהרות של המקווה לאור הדברים שהעלינו מאמרתו של הלל²⁵.

מקווה כלידה

הטבילה במקווה הינה לידה מחדש. האדם הטמא דבוק במוות ולעתים אף דבוק ביצר הרע. מעטפת המים במקווה נדמית לרחם אם וכך גם היציאה מהם מקבילה ללידה של אדם חדש, נקי וטהור. האדם יוצא מהמים מאופס וזך מבלי שלבו נוטה לפעול רע. פעולה כזאת התרחשה גם בבריאת העולם – העולם היה עטוף כולו במים ומתוך מעטפת המים נולדה הבריאה²⁶. גם במבול, 'נולד' העולם מחדש על ידי עטיפת הכל במים. פעולה זו של המקווה מאפסת ומאזנת את האגו והאנוכיות ונותנת לאדם אפשרות להתחיל מחדש.

מקווה כעמידה מול המוות

הבנה אחרת היא שפעולת הטהרה של המקווה מדמה מעין מוות. הטומאה היא מוות, והמלחמה עם המוות היא על ידי המוות עצמו. האדם שנכנס למים מוכן להיכנס לתוך מרחב חסר אויר שעל פניו אינו מאפשר חיים אנושיים. זהו מרחב שמעמיד אותו על סף טביעה ומוות. המחשה לכך ניתן לראות בתפילת יונה:

²⁵ רצוי וניתן לקחת את הצעות אלו ולהשתמש בהן בעבודת דמיון (או השקטה) בעת הטבילה במקווה.

²⁶ בראשית ימי הבריאה היה כל העולם עטוף מים: "ורוח א-לוהים מרחפת על פני המים" (בראשית, א', ב'). רק ביום השני א-לוהים מבדיל בין מים למים ויוצר את הרקיע: "ויאמר א-להים יהי רקיע בתוך המים ויהי מקדיל בין מים למים: ויעש א-להים את הרקיע ובדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע ויהי כן: ויקרא א-להים לרקיע שמים" (בראשית א', ו-ח').

רק מהיום השני נוצר הכולל בין שמים למים - חלל אויר ביניהם.

וּתְשַׁלְּכֵנִי מִצּוֹלָה בְּלִבְבֵי יָמַי וְנִהְרָה יְסֻבְּבֵנִי כָּל מִשְׁבְּרֵיךָ וְגִלְיֵךָ עָלַי עֲבָרוּ: וְאַנִּי
אֲמַרְתִּי נִגְרַשְׁתִּי מִנְּגֵד עֵינֶיךָ אֲךָ אוֹסִיף לְהִבִּיט אֶל הַיְכָל קִדְשֶׁךָ: אֲפֹפוּנֵי מַיִם עַד נַפְשִׁי
תְּהוֹם יְסֻבְּבֵנִי סוּף חֲבוּשׁ לְרֵאשִׁי.²⁷

השינוי של יונה מתרחש לאחר חווית הטביעה בים. הכניסה ברצון אלא תוך זרועות המוות של המים מכל כיוון מנוגדת לתנועת הנפש של האגו אשר מנסה רק לשרוד. הצד האנוכי מנסה בכל כוחו לברוח מהמוות, מתוקף רצונו להיות קיים. האדם בעל הגאווה לא יהיה מוכן ברגע האמת למסור את עצמו למות למען האחר, משום שזה סותר את העצמיות שלו ואת רצונו להתקיים. פעולת ההתנתקות מהאוויר, העמידה במצב לא ידוע וברור יוצרת ניקוי של הנפש וחידוש מערכות. האדם מסכים לייצר תודעה הקרובה למוות וללכת על הסף ובכך מבטל את יצרו וכבודו. תודעת המוות כמנקה ומאפסת מצויה גם בדברי רבי אליעזר ב"אבות דרבי נתן":

“שוב יום אחד לפני מיתתך”.

שאלו תלמידיו את רבי אליעזר: וכי אדם יודע באיזה יום ימות שיעשה תשובה? אמר להם: כל שכן שיעשה תשובה היום, שמא ימות למחר, ישוב למחר, שמא ימות למחרתו, ונמצאו כל ימיו בתשובה:²⁸

ר' אליעזר מבקש להעמיד את יום המוות והקץ כל הזמן מול הפנים, על מנת שכל ימי האדם יהיו מתוך טהרה ותשובה. העמידה מול המוות מניעה את האדם לחזור למוטב.²⁹

מקווה כשתיקה

האדם מדבר בחייו ללא הרף. פיו יוצר עולמות וחיים ברוח פיו כל הזמן, לטובה ולרעה. הפה שלנו הוא יסוד יצירתנו וביטוינו. על ידי הפה יכול האדם ליצור רע, להאדיר את כבודו, לבייש לשקר ולהלבין את חברו. הפה הוא נקודת ההחצנה

²⁷ יונה פרק ב', ד' – ר'.

²⁸ מסכת אבות דרבי נתן, ט"ו. ובגרסה דומה בבבלי, שבת קנ"ג, א'.

²⁹ גם בכתבי האדמו"ר מפאסצ'נה אפשר לפגוש בהמלצה לאדם לדמיין את הלוויה של עצמו ואת האוביו בוכים ומתאבלים עליו לשם התעוררות בתשובה (צו וזירו, כ"ה).

שלנו ובו יש לבצע את התיקון. על ידי הכניסה למים האדם נאלם דום, יכולת הביטוי שלו מתבטלת, והוא חווה שתיקה כפויה, ובכך הוא מחדש את דיבורו וכוח ביטויו. אי היכולת לדבר יוצרת בקרבו ענווה ושהות להתבוננות פנימית. מדרשי חז"ל מלאים באמירות כנגד הדברנים ובעלי הפה: "אמור מעט ועשה הרבה",³⁰ "ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה",³¹ וכמותם אחרים למכביר. ניתן להיעזר במערכת המוכרת של 'מחשבה דיבור ומעשה' על מנת לשפוך אור על הרעיון הזה - האדם מסתובב מדי יום ויוצר בעולם מחשבות דיבורים ומעשים, מבטא את עצמו ומוציא דברים מן הכוח אל הפועל. הכניסה למים יוצרת שתיקה ולמעשה משיבה את האדם לעולם המחשבה שקודם למעשים. זהו מרחב שבו אי אפשר לדבר ולעשות, אלא לחשוב מחשבות. דווקא עולם המחשבה התשתיתי עשוי לחולל שינוי פנימי שיניע לאחר מכן את הדיבורים והמעשים. השתיקה הכפויה במקווה מרפאת את הצורך של האדם לדבר וליצור בפיו עולמות. האדם יוצא מתוך שתיקה זו מנוקה מן היצר הרע ועניו יותר.

מקווה כקול דממה

אליהו בהר חורב חווה התגלות אלוקית:

וַיֹּאמֶר צֵא וְעִמְדָהּ בְּהַר לְפָנַי ה'. וְהִנֵּה ה' עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחֶזֶק מִפָּרֶק הַרִים וּמִשִּׁבְרֵי סִלְעִים לְפָנַי ה' - לֹא כְרוּחַ ה', וְאֶחָד הַרִים רֵעַשׁ - לֹא כְרֵעַשׁ ה'. וְאֶחָד הַרֵעֵשׁ אֵשׁ - לֹא כְאֵשׁ ה', וְאֶחָד הָאֵשׁ קוֹל דְּמָמָה דְקָה. וַיְהִי כְשִׁמְעַע אֱלֹהֵיו וַיִּלֵּט פְּנָיו בְּאֲדָרְתוֹ וַיֵּצֵא וַיַּעֲמֵד פֶּתַח הַמַּעְרָה וְהִנֵּה אֱלֹהֵיו קוֹל וַיֹּאמֶר מֶה לְךָ פֶה אֱלֹהֵיו.³²

א-לוהים מתגלה לאליהו בקול דממה דקה. גם בתוך קודש הקודשים, מקום ההתוועדות עם א-לוהים, שוררים חושך ודממה רועמת. האדם שנכנס אל המים חווה שקט פתאומי האופף אותו, וההבדל בין העולם שבחוץ הרועש כל כך לעולם שמתחת למים מתחדד בתודעתו. המפגש עם קול הדממה מעניק לנו אפשרות להיפגש עם עצמנו ועם ה'מעבר', עם א-לוהים. העמידה מול הא-לוהים המתגלה בדממה, מעוררת באדם ענווה, והשקט מאפשר לו לחוות התבוננות פנימית. האדם

³⁰ משנה אבות א', ט"ו.

³¹ משנה אבות א', י"ז.

³² מלכים א', י"ט, י"א - י"ג.

שומע את הקול בראשו, את נשימותיו ואת הדופק שלו בגוף. הוא יכול לשמוע את א-לוהים מדבר אליו.

גם צרחות התינוק ביציאתו מבטן אמו בלידה מובנות לאור זה: עד כה היה התינוק עטוף בתוך הרחם בקול דממה דקה, במפגש עם א-לוהים, בעוד שמלאך א-לוהים לוקים מלמד אותו את כל התורה. כאשר הוא יוצא אל העולם הוא שומע לפתע רעש בלתי רגיל, העולם הומה כל כך. הוא שומע קול בפעם ראשונה והדבר מערער את קיומו השקט. הוא לא מצליח להכיל את ההתרחשות סביבו ולכן בוכה וצורח בכל כוחו, כמשתלב עם חווייתו את הסביבה. המקווה מאפשר לאדם לשמוע את קול ה'.

מקווה כביטול

הבנה נוספת היא שפעולת הטהרה של המקווה היא ביטול האדם. במשנה במסכת מקוואות מובאת דעת רבן שמעון בן גמליאל:

... כל שיעמוד כשפופרת הנוד - ממעטה,

רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל שהוא מבריית המים - טהור.³³

תנא קמא סובר שבעירוב שני מקוואות אם החור המערב הגדול כשפופרת הנוד נסתם ומתמעט (ע"י כל דבר שהוא), העירוב נפסל. זאת מפני שהמים חסומים ואינם מעורבים מאוד. לעומתו סובר רשב"ג שאם בריית המים חוסמת את החור היא אינה נחשבת כסותמת את החור, משום שהיא מתבטלת במים וחשובה כמותם ממש, ולכן העירוב כשר.

מתוך דעת רשב"ג ניתן להבין את פעולת הטהרה של המקווה. האדם שנכנס ערום למקווה ללא בגדים ואינו יכול לדבר ולנשום אלא רק לשחות ולהיות, נהפך בעצם לבריית מים, לדג, ומשום כך הוא מתבטל כאחת מבריית המים - הדגים והאצות, ונעשה לחלק מהמים. התבטלותו בתוך המים מאיינת אותו ומאפשרת לו התחדשות. אם האדם הוא מים הרי שהוא כלא קיים, ומובן שאינו טמא כלל. גם

³³ מקוואות, פרק ו', משנה ד'.

המים עצמם אינם מקבלים טומאה אלא טהורים תמידית, כפי שנלמד מהפסוק:
"אך מעיין ובור מקווה מים יהיה טהור".³⁴

דברי סיכום

במאמר זה ביקשתי לפתוח את המחשבה לתפיסת תשתית התורה והמצוות של הלל הזקן. לאור הדברים שהצגנו, תנועת הבסיס של ההיגד 'מה ששנא עליך אל תעשה לחברך' צריכה להתפלש אל כל פינות החיים ולהתפשט לכל הפעולות ומצבי החיים של האדם. האדם שיישם זאת יבין את גודל משמעות אמירה זו ואת עצמת הקושי לעמוד ברף הרוחני שהיא מציגה. המודעות ליצר האגואיזם הנוכח בכל פעולה עשויה לסייע לאדם ליצור בקרבו תנועה של ענווה ויציאה מתוך העצמי האנוכי. מי ייתן ונזכה לאחוז בעץ החיים.

³⁴ ויקרא י"א, ל"ו.